

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

КОЛОМІЄЦЬ ІРИНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 821.161.2-31 Копиленко.09

**ТВОРЧІСТЬ О. КОПИЛЕНКА
І СОЦРЕАЛІСТИЧНА ПАРАДИГМА
1920–1950-Х РОКІВ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Сподарець Михайло Павлович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, доцент
кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Турган Ольга Дмитрівна,
Запорізький державний медичний університет,
завідувач кафедри культурології
та українознавства;

кандидат філологічних наук, доцент
Мельников Ростислав Володимирович,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри української
та світової літератури.

Захист відбудеться «5» квітня 2016 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 6-85.

З дисертацією можна ознайомитися в Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (61022, м. Харків, майдан Свободи, 4).

Автореферат розісланий «4» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Кисіль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Неоднозначні та напружені події української історії ХХ століття визначили загальний розвиток вітчизняної літератури, а також вплинули на індивідуальну долю кожного митця цього періоду. Творчий доробок О. Копиленка яскраво відбиває суперечливе розмаїття художньо-естетичних та суспільно-політичних тенденцій 1920–1950-х років і для сучасного літературознавства є цікавим явищем із погляду вивчення конкретних рис та загальних закономірностей тогочасного літературного процесу.

Початок творчого шляху письменника пов'язаний із потужним, але недовготривалим розвитком вітчизняної літератури в 1920-х роках. У мистецькому середовищі столичного Харкова прозаїк набув популярності як автор кількох збірок оповідань та роману «Визволення». Подальша політико-ідеологічна ситуація в Україні призвела до того, що О. Копиленко був змушений відмовитися від модерністських пошуків, втиснувши свій таланти у вузькі рамки соціалістичного реалізму як офіційного методу радянського мистецтва. Внаслідок таких змін творча манера митця поступово зазнала суттєвих трансформацій: ранню прозу автора було викреслено з художньої спадщини ХХ століття, хоча він і потрапив до канону соцреалістичної літератури – передусім як дитячий письменник.

У пострадянський період з'явилася можливість здійснити цілісну оцінку мистецького набутку О. Копиленка, але до сьогодні рецепцію його творчості представлено нечисленними працями та критичними розвідками, частина з яких зосереджена переважно на виділенні в творах автора ідеологічного чинника в контексті панування вульгарно-соціологічного підходу в радянській науково-критичній думці (П. Свідер, О. Килимник, Я. Савченко, Л. Підгайний, Г. Овчаров, О. Полторацький, Л. Смульсон та ін.), а частина має ознайомчо-описовий або принагідний характер і висвітлює лише окремі питання своєрідності літературного доробку О. Копиленка (М. Зеров, О. Білецький, З. Голубєва, С. Іванюк В. Мельник, О. Пашник, М. Сподарець, Т. Тимошенко, О. Філатова, Я. Цимбал та ін.).

Актуальність дисертаційної роботи обумовлена необхідністю визначення своєрідності творчої динаміки О. Копиленка, що дозволить розширити обрії дослідження української прози 1920–1950-х років шляхом переосмислення сутності й ролі соціалістичного реалізму як помітного культурно-ідеологічного явища, а також сприятиме з'ясуванню місця творчості письменника у вітчизняній літературі першої половини ХХ століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та пов'язана з основним напрямком її роботи щодо проблеми «Жанрово-стильові особливості та поетика української літератури ХІ – ХХІ ст.». Тема й план-проспект дисертації затверджені на засіданні Бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 2 від 11 червня 2013 року).

Мета дослідження – визначити своєрідність проблемно-тематичного та естетико-стильового аспектів творчості О. Копиленка в контексті соцреалістичної парадигми 1920–1950-х років, простежити специфіку творчої еволюції й з'ясувати характерні риси прози письменника.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути динаміку творчого шляху О. Копиленка, систематизувати наявні в українському літературознавстві рецептивно-критичні концепції його письменницького доробку;
- окреслити сутність поняття «соцреалістична парадигма», особливості її оприявлення в українському літературному процесі 1920–1950-х років;
- охарактеризувати проблемно-тематичну структуру прози О. Копиленка;
- з'ясувати жанрову специфіку великої прози письменника;
- проаналізувати комплекс провідних образів та систему персонажів оповідань і романів 1920–1950-х років;
- виявити особливості часопросторової організації прози О. Копиленка.

Об'єктом дослідження є твори О. Копиленка: оповідання збірок «Кара-Круча» (1923), «Іменем українського народу» (1924), «Буйний хміль» (1925), «Твердий матеріал» (1928), «Допит», «Батько», «Брати» (1942), «Мовчання» (1943), «Невтомне життя» (1945), повість «Буйний хміль» (1924), романи – «Визволення» (1929), «Народжується місто» (1932), «Дуже добре» (1936), «Десятикласники» (1938), «Лейтенанти» (1947), «Земля велика» (1957).

Предметом дослідження є ідейно-художні особливості прози О. Копиленка в контексті української соцреалістичної парадигми 1920–1950-х років.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять наукові принципи сучасної теорії та історії літератури. Стратегію дослідження розроблено з урахуванням праць українських та зарубіжних науковців, які розглядали український літературний процес ХХ ст. (В. Агеєва, Ю. Безхутрий, Н. Бернадська, М. Васьків, З. Голубєва, В. Мельник, Р. Мовчан, М. Моклиця, М. Павлишин, Ю. Шевельов, М. Шкандрій та ін.). Також було використано розвідки літературознавчого та культурологічного спрямування (М. Бахтін, О. Вейнінгер, Ю. Лотман, В. Пахаренко, В. Пропп, В. Топоров, В. Фоменко). Ключові нюанси осмислення проблеми соцреалізму представлено в дослідженнях Л. Булавки, А. Гаганової-Гранатової, Л. Геллера, М. Голубкова, Б. Гройса, Т. Гундорової, Х. Гюнтера, І. Захарчук, Є. Добренка, К. Кларк, В. Паперного, Т. Свербілової, А. Синявського, В. Хархун, Ш. Фіцпатрик та ін.

Для досягнення мети й розв'язання поставлених завдань застосовано такі **методи дослідження**: культурно-історичний, описово-аналітичний, порівняльно-типологічний методи – дозволяють врахувати специфіку суспільно-мистецької ситуації в Україні 1920–1950-х років, виявити проблемно-тематичні та жанрово-стильові акценти досліджуваних творів; елементи контекстуального та біографічного методів – сприяють окресленню ролі творчої спадщини О. Копиленка в загальному літературному процесі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше в українському літературознавстві здійснено спробу комплексного аналізу прози

О. Копиленка в контексті літературного процесу першої половини ХХ століття; конкретизовано поняття «соцреалістична парадигма» й уточнено своєрідність власне українського варіанту соцреалістичної парадигми; розкрито динаміку ідейно-художніх творчих шукань О. Копиленка; визначено проблемно-тематичні вузли та особливості поетики творів письменника.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати аналізу можуть бути використані при подальших дослідженнях творчості О. Копиленка, а також при науковому осмисленні українського соцреалізму, для підготовки відповідних розділів підручників, у лекційних курсах з історії української літератури ХХ століття, при проведенні семінарських і практичних занять, у розробці спецкурсів і спецсемінарів, а також під час вивчення літературного процесу цього періоду та написання курсових і дипломних робіт.

Особистий внесок здобувача. Робота виконана самостійно, без участі співавторів. Наукові результати і висновки, що містяться в дослідженні, отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та наукових конференціях і читаннях у формі доповідей і повідомлень: XII Міжнародна конференція молодих учених при Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка (м. Київ, 19–21 червня 2013 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (м. Острог, 3–4 квітня 2014 р.); Міжнародна наукова конференція «У тридев'ятому царстві: феномен казки в літературі, фольклорі і медіа» (м. Бердянськ, 25–26 вересня 2014 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Йогансенівські читання» (м. Харків, 19 вересня 2014 р.); Всеукраїнські наукові читання, присвячені творчості М. Хвильового (м. Харків, 13 травня 2013 р.); підсумкова конференція аспірантів та здобувачів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, 28 березня 2014 р.); засідання Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів та молодих учених філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (м. Харків, 28 квітня 2015 р.).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено у 5 наукових публікаціях, 4 з яких – у фахових наукових виданнях України, 1 – в іноземному періодичному науковому фаховому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 189 сторінок основного тексту та 27 сторінок списку використаних джерел (291 позиція).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**Вступі**» обґрунтовано актуальність теми дисертації, її зв'язок із науковими програмами та планами, сформульовано мету й завдання, визначено об'єкт, предмет та основні методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію.

Перший розділ – «Науково-критична рецепція творчості О. Копиленка та теоретичні основи дослідження» – складається з двох підрозділів, у яких викладено аналіз літературознавчих праць, присвячених творчості письменника, а також висвітлено теоретико-методологічну базу роботи.

У *першому підрозділі першого розділу – «Творчий шлях письменника в оцінках критиків та літературознавців»* – розглянуто науково-критичні дослідження, пов'язані з письменницькою діяльністю О. Копиленка. Огляд праць дозволив з'ясувати, що інтерес дослідників та критиків до творчості письменника не згасав упродовж ХХ століття, однак, залежно від політико-ідеологічних настанов, змінювалися акценти вивчення його прози. Так, у 1920-х роках було висловлено аналітичні думки щодо таких рис творчої своєрідності О. Копиленка, як тематичне розмаїття, стильові шукання, наявність елементів натуралізму, імпресіонізму та революційного романтизму, героїзація революційної боротьби, численні ліричні відступи тощо (О. Білецький, М. Доленго, М. Зеров, С. Кожушко, І. Дніпровський, Я. Савченко). Особливий сплеск негативних відгуків був спричинений появою першого роману «Визволення», який заангажовані критики оцінили не з художньо-естетичних, а з ідеологічних позицій (Г. Овчаров, Л. Підгайний, Ф. Якубовський).

Поодинокі спроби здійснення комплексного дослідження творчості О. Копиленка були зроблені лише в 1960-ті роки М. Килимником та П. Свідером, але з ідеологічних причин вони уникали аналізу творів письменника 1920-х років. У цей же час З. Голубева доволі докладно дослідила роман «Визволення» в контексті української літератури цього періоду.

Новітній етап рецепції особливостей прози О. Копиленка характеризується увагою дослідників до втілення універсально-культурних категорій у його творчості, опозиції місто / село, виробничої й урбаністичної тематики, питань формування урбаністичної свідомості українця (С. Іванюк, В. Мельник, О. Пашник, М. Сподарець, Т. Тимошенко, О. Філатова, Я. Цимбал та ін.). Сьогодні у вітчизняному літературознавстві відсутні науково-критичні праці, які містять ґрунтовне дослідження творчості письменника.

У *другому підрозділі першого розділу – «Теоретичні засади вивчення соцреалістичної парадигми 1920-1950-х рр.»* – розглянуто студії, присвячені вивченню й переосмисленню соцреалізму. Детальний аналіз праць вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив простежити історію виникнення та провідні риси соціалістичного реалізму (Б. Гройс, Х. Гюнтер, Є. Добренко, В. Паперний, В. Панченко, В. Хархун, Т. Гундорова та ін.). Зокрема, було визначено, що частина науковців озвучує досить радикальні думки про авангардистські витоки соцреалізму з огляду на лівоцентристське спрямування обох явищ, про неонародницьку сутність соцреалізму через типологічну схожість із ідеологічною повістю кінця ХІХ ст. Проте найбільш умотивованою для нас виглядає концепція соцреалізму як продукту епохи, створеного в синтезі закономірного розвитку реалістичної традиції (на базі низки напрямів межі ХІХ–ХХ століть – від критичного реалізму до пролетарського реалізму) і штучного нав'язування засад тоталітарної культури.

Було з'ясовано, що в часових межах існування СРСР «офіційний художній метод» розглядався як комплекс таких ознак: комуністична партійність;

соціалістична ідейність; історична свідомість; народність; революційно-дієвий соціалістичний гуманізм; правдивість відображення життя. На сучасному етапі переосмислення соцреалізму як художнього методу і як фундаменту радянської тоталітарної культури науковці виділяють низку його провідних рис: інституційність, формально-тематична й жанрова канонізація та ієрархізація, псевдореалізм і псевдокласицизм, релігієморфність, мілітаризація і т. ін.

Отже, поняття «соцреалістична парадигма» 1920–1950-х років трактуємо як багаторівневу домінантну модель розвитку радянської культури, яка поєднує естетико-мистецьку (сукупність стилістично-художніх прийомів, форм, методів) та політико-ідеологічну (комплекс штучно впроваджуваних цінностей, міфологем, приписів) складові.

Другий розділ дисертації – **«Формування творчої особистості О. Копиленка»** – складається з двох підрозділів, у яких охарактеризовано ключові проблемно-тематичні та художньо-стильові аспекти ранньої творчості О. Копиленка в контексті українського літературного процесу 1920-х років.

У першому підрозділі другого розділу – *«Проблемно-тематичні акценти малої прози 1920-х років»* – досліджено вектори ідейно-тематичних шукань письменника в ранній прозі на матеріалі збірок «Кара-Круча» (1923), «Іменем українського народу» (1924), «Буйний хміль» (1925), «Твердий матеріал» (1928), а також повісті «Буйний хміль» (1924).

Бурхлива атмосфера літературного життя Харкова 1920-х років справила значний вплив на формування О. Копиленка як митця. Уже в перших творах він виявив себе уважним фіксатором гостросоціальних суперечностей навколишнього світу, що помітно з вибору тем його оповідань. Письменник зосередився на порушенні різноманітних проблем: зв'язку поколінь, зіткнення старого й нового; культу переможця; заперечення християнських цінностей і підміни їх «більш актуальними»; формування нової моралі й сімейних стосунків; урбанізації; внутрішньої роздвоєності; зіткнення держави й особистості; свободи творчості; вибору між особистим і суспільним тощо.

Ядром проблематики повісті «Буйний хміль» є питання, що стосуються змагання старого з новим, де старе втілюється в шаблонних образах, які увиразнюють жорстокість імперської Росії, забобонність і затурканість селян; а нове – це ідеї свободи особистості, традиції запорожців, а також пробудження «класової» свідомості при абсолютній відсутності національно-державницьких тенденцій.

Мала проза письменника 1920-х років поділяється на два тематичні блоки – сільський і міський. У творах сільського блоку особливе значення мають пейзажі, споглядальність, етюдність оповіді, синестезійні імпресіоністичні елементи, історичні екскурси та авторські відступи. Оповідання міського блоку відрізняються конкретизацією, звуженням простору, зосередженням авторського погляду на окремих локаціях (вулиця, контора, залізниця, будинок, кімната).

У результаті аналізу встановлено частковий зв'язок ранньої прози письменника з розвитком українського модернізму (імпресіоністичні, урбаністичні тенденції). До того ж, рання творчість О. Копиленка має риси неореалізму, який, за визначеннями дослідників (О. Головій, В. Пахаренко, В. Келдиш та ін.), характеризується

поглибленим психологізмом, інтелектуалізацією, знаковістю деталей, зникненням схематизму й поділу персонажів на позитивних і негативних, перетворенням типу на характер, мотивами роздвоєності, відчуження в суспільстві, розглядом внутрішніх суперечностей людини як вияву вищого, метафізичного конфлікту добра і зла.

Показовим для неореалістичного письма є підхід до проблеми митця й мистецтва в ранній творчості О. Копиленка. Наприклад, скульптор Мрава («Твердий матеріал») має риси нового типу митця, який вже не сприймає застарілу концепцію мистецтва як наслідування, а ретельно працює над унікальною формою свого витвору, прагнучи створити нову красу. Він вивисується над буденністю і натовпом, наважується брати на себе роль деміурга, має певні риси ніцшеанської «надлюдини». Проте ця вольова особистість, потрапляючи в лещата радянської дійсності, вимушена не стільки віддаватися творчому процесу, скільки вирішувати численні суперечності життя в умовах тоталітарного суспільства.

Таким чином, підвищена увага до складності й роздвоєності людських характерів, до вивчення маргінальних типів людей і ситуацій, стирання чіткої межі між позитивними й негативними персонажами, бунтарські мотиви, об'єктивізація поглядів різних сторін одного конфлікту як компоненти ранньої прози О. Копиленка дозволяють говорити про неореалістичну спрямованість цих оповідань.

У другому підрозділі другого розділу – *«Роман «Визволення»: проблеми, персонажі, образи»* – розглянуто ідейно-проблемну та стильову специфіку першого великого епічного твору О. Копиленка. Роман «Визволення» на тлі всієї творчості письменника виглядає чи не найяскравішим його досягненням і може бути віднесеним до зразків української неореалістичної прози.

Великого значення у романі О. Копиленко надає проблемам жіночої емансипації і «нової моралі» у сфері сімейних стосунків, питанням самореалізації жінки, які в 1920-х роках набули особливої ваги у зв'язку з переосмисленням ролі жінки й родини в радянському суспільстві (наприклад, романи «Звільнення жінки» Є. Кротеви́ча, «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича). Доволі знаковим є заголовок роману «Визволення», який асоціюється зі звільненням жінки від тягара шлюбу й сімейних стосунків, із наданням їй широкого спектру політичних та моральних прав. На тлі цієї проблематики письменник розгорнув сюжетні лінії головних жіночих персонажів. Усі вони на момент розгортання подій у творі не перебувають у статусі традиційно-патріархальної берегині роду й не мають облаштованого особистого щасливого життя.

Дуже гостро в романі постають вічні питання зіткнення поколінь, вибору між особистим і суспільним, моральної стійкості й пристосуванства, національно-державницької ідентичності, зради й прощення. Найбільш виразною в цьому контексті є сюжетна лінія Петра і Антіна Гамаліїв – братів, які у вирі військових перипетій 1917–1921 років обрали різні боки барикад. Тема братерської ворожнечі була поширеною в тогочасній літературі («Мати» М. Хвильового, «Залізниця» В. Сосюри, «Вершники» Ю. Яновського та ін.). Конфлікт персонажів роману О. Копиленка водночас має особистий і національно-ідеологічний зміст: Антін є відданим патріотом і прихильником незалежної України, а Петро – догматичним комуністом-чиновником. Їхнє протистояння завершується фізичною й моральною

поразкою Антіна, який на тлі матеріально забезпеченого брата Петра виглядає маргіналом-невдахою, за чим приховано трагедію особистості й цілої нації.

Центральне місце в романі «Визволення» посідає студент-винахідник Сава Гарагат, навколо якого групується решта персонажів. Попри статус головного героя він є найменш універсальним і найбільш прив'язаним до контексту доби. Це плакатний тип, що презентує молоде соціалістичне суспільство. Національно-політична позиція Сави є чимось усередненим між неонародницькими ідеями його дядька Антіна і більшовицьких догматів «диктатури пролетаріату» батька Петра. Із розгортанням сюжетної лінії Сави його політичні переконання залишаються невизначеними, оскільки він байдужий до нюансів політичних ігор, натомість цікавиться виключно індустріалізацією й технічними перспективами покращення життя народу. Письменник наділяє Саву рисами «революційного романтика»: він амбітний та ініціативний, вірить у комуністичні гасла про перетворення повсякдення, готовий боротися за впровадження в дію своїх проєктів. Герой обирає революційне оновлення на раціональних засадах в інженерно-виробничій сфері.

Своєрідність образу Сави становить поєднання неореалістичних тенденцій і революційного романтизму: герой стикається з важкими обставинами (бідність студентського побуту, розкол сім'ї, бюрократизм, реалії кримінального світу), але при цьому героїзує сучасність відповідно до концепції соціалізму, радикально переосмислює історію і заперечує надмірну рефлексивність щодо минулого. У образі Сави простежуються ознаки соцреалістичної парадигми: через персонажа, що мріє удосконалити виробничий процес, О. Копиленко звертається до категорії «естетизація праці», яка стане провідною в соцреалістичних творах 1930-х років.

До модерністського дискурсу 1920-х років письменник долучається не тільки наявністю імпресіоністичних рис прози, але й урбаністичними мотивами. Так, на прикладі образів Сави та Прісі-Зайки продемонстровано протилежні моделі адаптації людини провінційного світогляду в середовищі столичного міста.

Отже, О. Копиленко дебютував у великій прозі 1920-х років із художньо цілісним романом, в якому відбивалися не тільки гострі суспільні й національно-ідеологічні суперечності доби, але й універсальні особистісно-психологічні та екзистенційні проблеми. Роман «Визволення» поєднує в собі виразні неореалістичні стильові тенденції, елементи модернізму та революційного романтизму, що доповнюються окремими ознаками соцреалістичної парадигми 1920–1950-х років.

Третій розділ – «Романи 1930-х рр. як відображення проблемно-стильових трансформацій творчості письменника» – складається з двох підрозділів, присвячених тематично-жанровій характеристиці романів «Народжується місто», «Дуже добре» та «Десятикласники» О. Копиленка, що написані в контексті штучного впровадження соцреалізму як офіційного методу радянського мистецтва.

У першому підрозділі третього розділу – *«Специфіка художньої реалізації виробничого роману «Народжується місто»* – досліджено особливості жанру виробничого роману О. Копиленка в розрізі суттєвих змін, які спостерігалися в його творчості 1930-х років.

Ключовою ознакою прози О. Копиленка в ці роки став відхід від неореалізму та поступове утвердження в рамках соцреалістичної парадигми. Про те, що цей

поворот відбувався вимушено й поступово, свідчить тенденція до переписування письменником власних творів у пізніші роки. До цього вдавалися й інші вітчизняні митці, творчість яких пов'язана з соцреалістичною парадигмою 1920–1950-х років (А. Головка, П. Панч, О. Вишня та ін.).

У романі «Народжується місто» О. Копиленко звернувся до теми праці, виробництва й ролі людини у виробничому процесі 1930-х років на матеріалі власних спостережень за будівництвом робітничого містечка Харківського тракторного заводу в період «першої п'ятирічки». Виробничий роман на той час становив собою актуальний жанр. Паралельно з численними творами російських авторів («Цемент» Ф. Гладкова, «День другий» І. Еренбурга, «Час, уперед!» В. Катаєва) виникали українські зразки цього жанру («Роман міжгір'я» І. Ле, «Крила» («Авіаспіралі») В. Кузьмича, «Інженери» Ю. Шовкопляса та ін.). Аналіз праць А. Гаганової-Гранатової, К. Кларк, Х. Гюнтера, Є. Добренка, Н. Лейдермана дозволив окреслити ознаки радянського виробничого роману 1930–1980-х років: виробничо-професійна тематика; розподіл персонажів на «позитивних» і «негативних» («ударників» і «шкідників»); змішування та взаємозв'язок професійних і особистих конфліктів; мотиви возвеличення праці, колективізму, мілітаризації повсякдення, викриття й перевиховання ворога тощо.

Сюжетна основа роману «Народжується місто» О. Копиленка є близькою до «основоположної фабули» К. Кларк щодо типової концептуальної схеми роману «сталінської епохи», адже в центрі зображення знаходяться ентузіасти-ударники будівництва Микита Павлюк та Таня Кааб, які поетапно долають опір ворогів і врешті сприяють викриттю «шкідників» та успішному завершенню будівництва.

Перероблений у 1952 році варіант роману, на жаль, був позбавлений численних епізодів, котрі могли «скомпрометувати» не такі однозначні, як трактувалося пізніше, реалії періоду першої п'ятирічки; а також зникла ціла сюжетна лінія німецьких інженерів. У новій редакції роман став спрощеним і схематичним, максимально наближеним до канонічних соцреалістичних текстів.

Натомість видання 1932 року побачило світ до моменту проголошення соцреалізму, коли О. Копиленко ще перебував у більш-менш вільному пошуку нових тем, образів і форм, тому зміг висвітлити не просто тогочасний виробничий процес, але й на його тлі – особливості людських характерів та взаємин, дещо схематизованих у дусі соцреалістичної парадигми, але водночас наділених певними неповторними рисами. Так, звертає на себе увагу проблема емансипації та « нової моралі», порушена в сюжетній лінії Галини Кааб. Досить самотньо в творі розроблено проблему здобуття життєвого успіху, реалізовану на основі образної опозиції «гарний – поганий», що в соцреалістичному ключі втілюється в парі «свій – чужий» на основі опозиції фольклорного походження «бідний – багатий», яку в сучасній літературі найчастіше можна зустріти в формі протиставлення «лідер – невдаха» (Микита Павлюк та Всеволод Кааб).

Заслуговує на увагу також культурно-історичний аспект значущості роману, адже в ньому зафіксовано багато побутових реалій, подробиць інженерно-архітектурного проектування містечка ХТЗ.

Отже, робота над виробничим романом «Народжується місто» стала для О. Копиленка своєрідним творчим порятунком у роки виникнення і впровадження соцреалістичних механізмів у мистецький процес, а водночас це був письменницький експеримент на тлі відмови від неореалістичних тенденцій.

Другий підрозділ третього розділу – «Розвиток радянського роману виховання і художнє трактування проблем шкільної освіти в діалогії «Дуже добре» та «Десятикласники» – присвячений специфіці художньої реалізації О. Копиленком роману виховання. У 1930-х роках у колі офіційних радянських критиків та письменників широко обговорювалася проблема дитячої літератури, у цей час виникла низка творів, що стосувалися виховання юного покоління («Школа над морем» О. Донченка, «Вуркагани» та «Ранок» І. Микитенка, «Республіка Шкід» Г. Бєлих і О. Пантелєєва, «Педагогічна поема» А. Макаренка). Діалогія О. Копиленка стала одним із найповніших зразків української літератури, створених на матеріалі життя радянської школи в ранню сталінську епоху. Однак ці твори, як і попередній роман «Народжується місто», були переписані, тому кілька поколінь радянських дітей виростили на історіях про персонажів «Дуже добре» і «Десятикласників» у їхній дещо викривленій, підлаштованій під вимоги соцреалізму, редакції.

Роман «Дуже добре» побудовано на змалюванні повсякдення семикласників-піонерів у момент перебудови радянської школи, а в «Десятикласниках» подано продовження історії героїв, які подорослішали і стоять на порозі в доросле життя. Основні конфліктні вузли діалогії стосуються суперечностей між дітьми в класі та між членами педагогічного колективу, а також сімейно-особистісних відносин у родині головних персонажів Кіри Коваль, Арсенія Трояна, Марка Бубира та ін.

О. Копиленко порушив у діалогії багато актуальних у 1930-ті роки питань: шкільної освіти та умов її реформування, виховання особистості в школі та сім'ї, вибору між особистим і суспільним, вплив на дитину розлучення батьків, проблема сирітства.

У творах О. Копиленка виявлено риси радянського роману виховання: розмежування персонажів на «позитивних» і «негативних», героїзм провідних позитивних персонажів, виховний пафос, ідейно-тематичний вектор на перевиховання чи «перековку» частини «негативних» персонажів або на оголошення їх «ворогами» і подальше покарання чи ліквідацію. Цікавими для дослідження виявилися мотиви колективізму, боротьби з ворогом, героїзму та самопожертви, характерні для соцреалістичної парадигми 1920–1950-х років.

Письменник зобразив у романах «Дуже добре» і «Десятикласники» момент впровадження новітніх засад педагогічно-виховного процесу, що закріпилися у вітчизняній школі та в основному діють до сьогодні. На противагу їм у 1920–1930-х роках в Україні існувала експериментаторська педологічна думка як складова глобального процесу переосмислення сутності й завдань педагогіки, що розпочався в США на межі XIX–XX століть. У середині 1930-х років педологія як наука про комплексний розвиток і вільне виховання дитини потрапила під заборону в СРСР. Зважаючи на це, О. Копиленко дещо спрощено потрактував педологію, визначивши її як неефективну. У художній основі романів ці ідеологічно-марковані чинники створюють ефект однобічного трактування суспільно-політичних реалій автором. Між

тим, вивчення освітніх проблем як компонентів художньої структури діалогії відкриває перспективи для подальших досліджень, у тому числі міждисциплінарних.

Таким чином, створення діалогії «Дуже добре» і «Десятикласники» можна розглядати як творчий експеримент О. Копиленка в жанрі роману виховання. За відлунням пропагандистських гасел художній світ творів дозволяє об'єктивно побачити певні особливості життя різних верств українського суспільства, а головним чином – українських школярів у 1930-х роках.

Четвертий розділ – «Своєрідність українського соцреалізму 1930–1950-х рр. у пізній прозі О. Копиленка» – складається з трьох підрозділів. У ньому проаналізовано творчість письменника останніх десятиліть, пов'язану з активним залученням до комплексу художніх засобів та прийомів засад соцреалізму.

У першому підрозділі четвертого розділу – *«Оповідання 1930–1950- рр.: особливості тематичної й сюжетної організації»* – висвітлено своєрідність впливу політико-ідеологічних вимог на подальший художньо-стильовий поворот у пізній прозі О. Копиленка.

У тематиці й поетиці переважної більшості творів 1930-х років домінантними стають ідеологічні компоненти соцреалізму («Земля», «Син», «Сім'я», «Дорога на Перемишль»): зникає пореволюційний антагонізм персонажів, послаблюються конфліктні вузли, що створює ефект суспільного «єдиномислія».

Дитячі твори О. Копиленка цих років мають повчально-розважальне спрямування, вони побудовані на дидактичних сюжетах про зразкове, з позиції ідеалізованих радянських реалій, життя українських хлопців і дівчат. Прикметною рисою дитячих творів цього періоду є їхня ідейно-тематична еволюція: на відміну від текстів 1920-х років, пізніші оповідання втратили гострий соціальний стрижень. Натомість з'явилися епізоди звичайного шкільного й позашкільного життя дітей, які вчать дружити, спілкуватися, розрізняти поняття «погане» й «хороше» («Шкідник», «Воликове нещастя», «Секрет», «Школярі», «Порізана парта» та ін.). Письменник ставить персонажів у непрості умови, мотивуючи їх до пошуків і вирішення проблем, а паралельно конструює зразкові для радянської дитини моделі поведінки («Хата хлопчика-мізинчика», «Петроградський хлопчик» тощо).

Оповідання О. Копиленка 1930–1950-х років розраховані переважно на дорослу аудиторію, базуються на тематиці воєнних лихоліть та повоєнної відбудови українського села («Невтомне життя», «Настя Невкрита», «Мовчання», «Пекуча сльоза» тощо). У малій прозі письменника цього періоду, як і в романах, постає своєрідність українського соцреалізму – вектор рустикальності, або антиурбанізму.

Отже, на відміну від оповідань 1920-х років, що характеризувалися розквітом міських текстів, нових тем і образів, у творчості О. Копиленка, починаючи з другої половини 1930-х років, відзначається тенденція, що корелює з усією українською соцреалістичною парадигмою – фокусування на сільських локаціях, зумовлене штучним переорієнтуванням митців на змалювання «щасливих колгоспних буднів», що посилювало провінціалізацію вітчизняної літератури як наслідок радянської політики російського культурного колоніалізму.

У другому підрозділі четвертого розділу – *«Тема повоєнного села в романі «Лейтенанти»* – схарактеризовано специфіку зображення актуальних

для 1940-х років тем повернення людини з війни та відбудови села в контексті освоєння письменником засобів та прийомів соцреалізму.

У центрі твору постає офіцер Червоної армії СРСР Данило Соколенко, який повернувся в рідне село після закінчення Другої світової війни і планує переїхати працювати до міста. В очікуванні запрошення на роботу персонаж детально вивчає безрадісне життя односельців. Спілкування з колгоспниками та демобілізованими друзями викликає сум'яття в душі персонажа й ставить його перед дилемою: вибрати кар'єрні перспективи в місті чи виконати громадський обов'язок, допомагаючи товаришам подолати повоєнну розруху. Розтягнуті в часі рефлексії Данила є нетиповою ознакою соцреалістичного персонажа, який зазвичай не має права на сумніви, коли йдеться про «загальне благо». Цю боротьбу почуття й обов'язку О. Копиленко зобразив хоча й без психологічної глибини, проте з частковим відлунням неореалістичного минулого, коли письменник надавав перевагу зображенню складних, неоднозначних і роздвоєних образів персонажів.

І образ Данила, і образи решти персонажів О. Копиленко конструює на основі пропагандистських кліше про радянського воїна-переможця, який щиро вірить, що перемогу над світовим нацизмом здобуто виключно завдяки компартії та Й. Сталіну. Звідси – тоталітарна міфологізація, підміна образу могутнього Бога образом «справедливого» батька народів, вождя. Навіть під час відвідин батькової могили Данило озвучує трафаретні плакатні гасла про роль партії в житті людини.

Важливими в структурі роману «Лейтенанти» є сімейні та любовні сюжетні лінії, що відображають особливості взаємин чоловіка та жінки в повоєнних умовах, сповнених психоемоційним виснаженням, розчаруванням після пережитих втрат і трагедій. Центральна любовна лінія в романі стосується історії Данила Соколенка й Ольги Шугай, яким війна завадила побудувати родину. Інакшою гранню проблеми вимушеного розставання є трагічна доля Тетяни, чоловік якої загинув на війні.

Отже, роман «Лейтенанти» О. Копиленка відображає повоєнні реалії українського села поруч з іншими творами вітчизняних письменників, які порушували цю тему («Жива вода» Ю. Яновського, «Смерть кавалера», «Вогник далеко в степу» Г. Тютюнника, «Правда і кривда» М. Стельмаха, «Рідна сторона» В. Земляка та ін.). Для сучасного етапу вивчення історії української літератури роман «Лейтенанти» постає як зразок соціалістичного реалізму, що, з одного боку, позначений штампованими проблемами й образами, лейтмотивом боротьби з ворогом, конфліктом «негативних» і «позитивних» персонажів із перемогою у фіналі останніх. З іншого боку, в творі репрезентовано цікаве художнє трактування «вічних» проблем вибору між суспільним та особистим, самореалізації, творчості та раціоналізаторства, соціально-психологічної реабілітації жертв війни, а також проблем кохання й вірності, дружби й взаємної підтримки.

Третій підрозділ четвертого розділу – *«Проблемні й конфліктні вузли роману «Земля велика»* – присвячено вивченню художніх особливостей останнього роману О. Копиленка «Земля велика», в якому письменник повернувся до теми радянської школи, доповнивши її зображенням життя сільської інтелігенції, темою професійного становлення особистості.

Головною героїнею роману «Земля велика» є киянка Ніна Дума, яка після навчання в інституті їде в село викладати мову та літературу. Цьому творові О. Копиленка найбільшою мірою на тлі решти романів притаманні такі прикмети типово соцреалістичного тексту, як ідеологізація центральних персонажів та утопічність сюжету, що виявлено в поділі персонажів на «позитивних» і «негативних», наданні високих моральних чеснот центральному героєві, який стикається зі життєвими викликами, а потім неодмінно їх долає, що в сюжеті умотивовано передусім його відданістю комуністичним постулатам та ідеалам. Така схема головної сюжетної лінії є естетико-ідеологічним продуктом тоталітарної міфологізації, очевидним є її перегукування зі структурою чарівної казки. Твір частково відбиває тенденції розвитку жанру шкільної повісті в радянській літературі («Рідні діти» О. Іваненко, «Діамантовий берег» І. Сенченка, «Бухта Солодкого коріння» О. Огульчанського, «Вибір» Г. Усача, «Мій клас» Ф. Вигдорової, «Вітя Малєєв у школі та вдома» М. Носова).

У романі «Земля велика» найяскравіше реалізовано тенденцію, характерну для пізніх творів письменника: на відміну від романів та оповідань двох попередніх десятиліть, у творах 1940–1950-х років майже цілковито відсутні цікаві й суттєві деталі, які б увиразнювали змалювання побуту героїв. Така ознака художнього зображення у соцреалістичних творах О. Копиленка обумовлена тиском владних настанов, адже будь-яка «зайва» подробиця могла зіпсувати ідеалізовану картину радянського добробуту. Виникає нова риса власне українського соцреалізму – нівеляція побутових деталей, коли втрачається тло повсякдення разом із глибиною людських характерів, натомість їх приховано за зовнішнім рухом, активними діями персонажів. Показовою в цьому плані є поява хронотопів шляху й зустрічей: частково до цього хронотопу належить образ Данила Соколенка із попереднього роману «Лейтенанти», очима якого ми бачимо реалії повоєнного села. У романі «Земля велика» хронотопи шляху й зустрічей пов'язані із образом листоноші, який є типовим позитивним соцреалістичним героєм, позбавленим психологічної глибини, тому на місці художньої порожнечі виникає панорамне відображення примарного щастя, забезпечених колгоспників. Хронотоп шляху в романі дозволяє сформувати відповідний ідеологічним приписам образ колгоспного середовища – ідеалізований, позбавлений соціальних і національних суперечностей.

Попри соцреалістичний художній струмінь, у романі «Земля велика» все ж відчувається погляд уважного письменника-реаліста, який іноді не втримується від бажання зафіксувати окремі недоліки в просторі радянського села – це господарські проблеми, пов'язані з недостатніми умовами праці колгоспників, які пробують розв'язувати своїми силами персонажі-ентузіасти Трохим Величай та Самійло Заводій, пропонуючи голові колгоспу власні раціоналізаторські проекти.

Отже, останній роман «Земля велика» О. Копиленко присвятив достатньо актуальній і добре розробленій в літературі на той момент темі – зображенню української радянської школи й життя сільської інтелігенції, становлення молодого людини як професіонала і як особистості в нелегких умовах повоєнного українського села.

ВИСНОВКИ

Проза О. Копиленка становить інтерес для досліджень, оскільки відображає провідні тенденції вітчизняного літературного та ідеологічно-історичного процесу першої половини ХХ століття. Письменник дебютував у час бурхливої суспільно-культурної атмосфери 1920-х років: брав активну участь у літературному житті своєї доби («Плуг», «Гарт», «Вапліте», «Пролітфронт»), перебуваючи в близькому оточенні М. Хвильового, працював у журналах «Всесвіт», «Літературний ярмарок». Пізніше став членом Спілки радянських письменників, із чим пов'язані проблемно-стильові трансформації його творчості у 1930-их роках.

Творчість О. Копиленка позначена очевидною динамікою: від революційно-романтичного пафосу, через пошуки в неореалістичному ключі й залучення модерністських тенденцій – до ґрунтового укорінення в офіційно-ідеологічному річищі соціалістичного реалізму. Художньо-естетичний фундамент прозаїка формувався у часових межах зародження, становлення й штучного насаджування соціалістичного реалізму як єдиного офіційного методу радянського мистецтва.

Соцреалістичну парадигму 1920–1950-х років розглянуто як багаторівневу домінантну модель розвитку радянської культури, що має естетико-мистецьку (сукупність стилістично-художніх прийомів, форм, методів) та політико-ідеологічну (комплекс штучно впроваджуваних у життя цінностей, міфологем, приписів) складові. Було окреслено провідні риси соцреалістичної парадигми, що впливають зі змісту й особливостей соцреалізму як специфічного творчого методу.

Вибір тематично-проблемних акцентів О. Копиленка в різні роки творчості залежав як від впливу соцреалістичних настанов, так і від художньо-естетичних поглядів та концепцій письменника. У його оповіданнях і романах до ключових належить тема міста й села. Персонажі ранніх творів часто є вихідцями з села або провінції, які зважаються на підкорення міста, а в більш пізній прозі, пов'язаній із посиленням соцреалістичної складової, оприявнюється інша тенденція – головними героями виступають молоді люди, які беруться «відбудовувати» радянське повоєнне село чи колгосп, тобто урбаністичні мотиви як прикмета модерністського художнього світогляду змінюються на рустикальні, або антиурбаністичні.

Важливою на тлі всієї літератури ХХ століття є тема митця й мистецтва в радянському суспільстві. У прозі О. Копиленка образ творця з елементами модерністського світобачення (скульптор із оповідання «Твердий матеріал») трансформується в образ радянського винахідника-раціоналізатора (Сава із «Визволення», Аркадій із діалогії «Дуже добре» і «Десятикласники», Величай у романі «Земля велика»), чим увиразнюється характерне для соцреалістичної парадигми явище підміни художньої творчості технічною творчістю, що можна обумовити філософсько-ідеологічним заміщенням ідеалізму (вільна творчість, розвиток мистецтва) матеріалізмом (реальне виробництво, промисловість), прийнятним для комуністичної ідеології.

Теми міста та винахідництва для прози 1920–1950-х років постають як маркери урбанізації, технізації, раціоналізаторства («Визволення», «Дуже добре», «Десятикласники», «Лейтенанти», «Земля велика»).

О. Копиленко порушує тему національної боротьби під час визвольних змагань 1917–1921 років, пізніше – тему війни (змалювання людини в умовах Другої світової війни). Темі соціалістичного будівництва присвячено роман «Народжується місто». Провідне місце в соцреалістичній парадигмі посідає тема виховання радянського громадянина, що відбилось в диалогії про школу «Дуже добре» і «Десятикласники». О. Копиленко є чи не єдиним письменником, який в умовно реалістичній манері в первісних редакціях цих романів творчо переосмислив багато подробиць функціонування української радянської школи 1930-х років – у добу розвитку й знищення вітчизняної педологічної думки.

Проблематику творів О. Копиленка визначено складним суспільно-політичним і культурно-філософським контекстом. Від початку творчого шляху письменник фокусує увагу на проблемі зіткнення традиційного й нового ладу, адже встановлення більшовицького режиму призвело до вагомих соціальних і світоглядних зрушень у житті народу. Із цього випливають проблемні аспекти, що знайшли своє відображення в тогочасній літературі: питання зв'язку поколінь, розпаду роду й братерської ворожнечі на користь виховання «класової» єдності.

Досить глибоко автор порушив проблему емансипації жінки, викликану суспільними тенденціями до знищення колишнього патріархального ладу, усвідомлення нової ролі жінки в громадсько-політичних і родинних справах (оповідання «У ніч», «Федерація», романи «Визволення», «Народжується місто», «Дуже добре», «Десятикласники»).

На тлі образу винахідника Сави із роману «Визволення» постає проблема бюрократизму, який заважає людині втілити на практиці свої таланти. Проблема зіткнення людини з державним апаратом є провідною для творчості автора, що виразно виявилось в соцреалістичних романах «Лейтенанти» (офіцер Данило, голова колгоспу Конон) і «Земля велика» (Ніна, керівництво школи та райвно).

Як видно з аналізу проблемно-тематичної складової творчості О. Копиленка, у виборі художніх виражальних засобів він активно послуговується ідеологічними константами соцреалізму. Також у його текстах присутнє прискіпливе вивчення дрібних нюансів поведінки людини, її психологічних змін під впливом обставин, детальне відтворення побутових реалій, притаманне неореалізму.

Для поезики більшості творів автора властиві засадничі прикмети соцреалістичної парадигми 1920–1950-х років. Групування персонажів у більшості творів позначено принципом розподілу дійових осіб за єдиною, нормативною для офіційного методу, схемою. Персонажів поділено на два табори: до «позитивних» належать герої-ударники, ентузіасти соціалістичного будівництва, а «негативними» є противники радянської влади, так звані «шкідники» (в ранній прозі) або бюрократи (в пізніх творах), помисли й діяльність яких спрямовані на задоволення власних матеріальних потреб і на яких покладено провину за «гальмування» розвитку радянського суспільства. Нерідко «шкідник» піддається перевихованню («перековці»), щоб посісти гідне місце поміж «позитивних» героїв: право на перевиховання отримують персонажі-школярі – Сашко Мостовий, Марко Бубир, Вова Порада з «Дуже добре» і «Десятикласники». Більшість «позитивних» персонажів належать до нової радянської інтелігенції – вчителі й лікарі, військові

й колишні учасники революції (романи «Дуже добре», «Десятикласники», «Лейтенанти», «Земля велика»), інженери (роман «Народжується місто»).

Творчість О. Копиленка пов'язана з розробкою актуальних для соцреалізму жанрів – виробничого роману («Народжується місто») і роману виховання («Дуже добре» і «Десятикласники»). Робота над цими творами стала експериментом для письменника в період осмислення й прийняття соцреалізму. Цей проміжок літературного шляху автора став перехідним, оскільки романи «Народжується місто», «Дуже добре» і «Десятикласники» ще містили елементи незаангажованого художнього світогляду (відголоски гострих суспільних тем «нової моралі», емансипації, педологічних новацій у школах, детальне змалювання особливостей тодішнього радянського побуту тощо), а згодом письменник суттєво змінив первісні редакції цих творів, помітно спростивши спектр проблематики й сюжет.

Специфіка часопросторової організації творів О. Копиленка пов'язана насамперед з двома потужними локаційно-смісловими центрами художнього зображення – місто й село. У творах малої форми й романах письменника село асоціюється з відкритим простором. Провідними локусами дії в творах сільської тематики є вулиця, шлях, ліс, залізнична станція. У ранніх оповіданнях асоціативно-символічними образами села є степ і поле, які в О. Копиленка втілюють дух бунтарства, козацької вольності й непоборності («Кара-круча», «Весняні закутки», «Буйний хміль», «Леза», «Ессе homo!», «На землю»). У соцреалістичних оповіданнях і романах письменника образ дикого, буйного степу зникає, а на його місці з'являється локус колгоспного поля («Земля», «Лейтенанти», «Земля велика» тощо), що символізує впорядкованість, багатство, щедрість землі. У цих образах окреслено риси «залакованого», щасливого радянського життя. Важливого значення в пізній прозі О. Копиленка набуває хронотоп шляху і зустрічей, що на тлі ослаблення психологізму та недостатньої глибини характерів через зовнішню активність персонажів стає головним механізмом досягнення художньої цілісності, основою утопічного панорамного зображення життя українського села.

Місто як локаційно-смісловий центр у письменника асоціюється із закритістю. Герої малої прози переважно перебувають у закритому просторі – кімнати, установи, пивниці, вокзали, авто. Якщо дія відбувається в межах відкритих локусів (вулиці, парку, площі), то оповідь набуває внутрішньо-психологічної закритості, герої виявляються замкненими від світу, поглинуті переживаннями. Зазвичай у творах О. Копиленка локус проживання героя (район міста чи поверх будинку) становить собою символічний маркер його соціального статусу чи психологічного стану. Характерною для романів «Визволення» та «Народжується місто» є наявність конкретних топонімічних елементів.

Час у прозі письменника мало коли є лінійним. Часові рамки обмежено коротким терміном: для оповідань – від дня до кількох тижнів, у романах дія в середньому триває від одного до кількох місяців. Проте завдяки неодноразовому використанню прийомів спогаду та ретроспекції, історичного екскурсу автору вдається суттєво розширити часові межі, досягти художньо-сміслової цілісності.

Під час дослідження було виявлено виразні риси українського варіанту соцреалізму на матеріалі творчості О. Копиленка. По-перше, можна стверджувати,

що українська література в рамках соцреалістичної парадигми 1930–1950-х років характеризується поширенням «колгоспної» прози, рухом до рустикальності, або антиурбанізму. Із політико-ідеологічних причин було припинено експерименти з «міськими» текстами, які активно тривали в 1920-х і частково в 1930-х роках. По-друге, дослідження прози О. Копиленка показало, що його соцреалістичним творам 1930–1950-х років властива нівеляція побутових деталей – відхід від зображення дрібниць у повсякденні персонажів, що було пов'язано з масовим явищем ретушування дійсності на користь ідеологічним настановам про всесоюзний добробут і впевнений рух у «світле соціалістичне майбутнє».

Таким чином, було визначено, що творчість О. Копиленка посідає важливе місце як у бурхливому літературному процесі 1920-х років з його настановами на творчу свободу, пошуки, експериментаторство, так і в межах офіційного соцреалістичного періоду вітчизняного письменства. У прозі письменника відбито ключові культурно-мистецькі й суспільно-ідеологічні тенденції та шукання першої половини ХХ століття. Естетико-стильовою базою його творів залишався неореалізм з елементами революційного романтизму та імпресіонізму, проте з середини 1930-х років письменникові довелося обрати творче самообмеження, поступово приводячи свою прозу у відповідність до канонів соціалістичного реалізму, та навіть у цих творах виразно присутня сформована на початку літературного шляху його творча самобутність.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Коломієць І. А. Жіночі образи роману О. Копиленка «Визволення» / І. А. Коломієць // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – Сер. : Філологія. – 2013. — Вип. 67 (№ 1048). – С. 159–164.

2. Коломієць І. А. Система образів та конфліктів оповідання «Ессе homo!» О. Копиленка в контексті доби / І. А. Коломієць // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць / [укл. : І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька]. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2014. – Вип. 45. – С. 127–129.

3. Коломієць І. А. Художественная реализация производственного романа в творчестве А. Копыленко / И. А. Коломиец // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія : навуковы часопіс / [рэд. : Т. В. Комар]. – Гродна : Установа адукацыі «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы». – 2015. – № 1 (190). – С. 28–32.

4. Коломієць І. А. Проблемні грані діалогії «Дуже добре» і «Десятикласники» О. Копиленка як роману виховання у соцреалістичній парадигмі / І. А. Коломієць // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – Сер. : Літературознавство. – 2015. – Вип. 1 (80). – С. 88–100.

5. Коломієць І. А. Образ блазня: динаміка розвитку в творчості О. Копиленка 1920–30-х років / І. А. Коломієць // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць / [укл. : І. В. Ковальчук,

Л. М. Коцюк, С. В. Новоселецька]. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2015. – Вип. 55. – С. 121–123.

АНОТАЦІЯ

Коломієць І. А. Творчість О. Копиленка і соцреалістична парадигма 1920–1950-х років. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2016.

У дисертації здійснено комплексний аналіз проблемно-тематичної та естетико-стильової своєрідності прози О. Копиленка, визначено її зв'язок із суспільно-політичними та мистецькими процесами першої половини ХХ століття. З'ясовано сутність поняття «соцреалістична парадигма» та особливості її виявлення в українському літературному процесі 1920–1950-х років на матеріалі творчості письменника, а зокрема, виявлено характерні риси українського соцреалізму: антиурбанізм та нівеляція побутових деталей.

Проаналізовано проблемно-тематичну структуру, комплекс провідних образів та систему персонажів оповідань і романів О. Копиленка, охарактеризовано стрижневі риси часопросторової організації його творів, що дозволило розкрити специфіку творчої динаміки автора. Висвітлено жанрові особливості прози письменника, пов'язані з художньою реалізацією виробничого роману та роману виховання, на ґрунті чого окреслено питання про «саморедагування» автора. Визначено місце творчості О. Копиленка в українському літературному процесі 1920–1950-х років.

Ключові слова: соціалістичний реалізм, неореалізм, виробничий роман, роман виховання, міфологізація, художній час, художній простір.

АННОТАЦИЯ

Коломиец И. А. Творчество А. Копыленко и соцреалистическая парадигма 1920–1950-х годов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины, Харьков, 2016.

В диссертации осуществлён комплексный анализ проблемно-тематического и эстетико-стилевого своеобразия прозы А. Копыленко, определена её связь с общественно-политическими и художественными процессами первой половины ХХ века. Уяснена суть понятия «соцреалистическая парадигма» и особенности её проявления в украинском литературном процессе 1920–1950-х годов на материале творчества писателя, в частности, раскрыты характерные черты украинского соцреализма: антиурбанизм и нивелирование бытовых деталей.

Проанализирована проблемно-тематическая структура, комплекс ведущих образов и система персонажей рассказов и романов А. Копыленко, охарактеризованы основные признаки временно-пространственной организации его произведений, что позволило раскрыть специфику творческой динамики автора. Освещены жанровые особенности прозы писателя, связанные с художественной реализацией производственного романа и романа воспитания, на почве чего осмыслен вопрос об авторском «саморедактировании». Установлена роль творческого наследия А. Копыленко в украинском литературном процессе 1920-1950-х годов.

Ключевые слова: социалистический реализм, неореализм, производственный роман, роман воспитания, мифологизация, художественное время, художественное пространство.

SUMMARY

I. A. Kolomiets Alexander Kopylenko's creative work and the socialist realism paradigm of 1920–1950's.

The thesis for the degree of Candidate of Philological Studies, speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2016.

The thesis deals with complex analysis of the ideological and aesthetic features of A. Kopylenko's prose according to the dynamics of his creations in the frames of socialist realism paradigm of 1920–1950's, taking into account their relationship with main social, political and art processes of the first part of 20th century.

In order to analyze the specific of socialist realism paradigm of 1920–1950's and uniqueness of Ukrainian socialist realism version there was A. Kopylenko's problem-thematic and stylistic aspects of creativity as the ostensive exemplification of artist's creative life in the Soviet totalitarian circs investigated.

A. Kopylenko started his literary activity in 1920s. The writer was appeared as observant beholder sharp social contradictions of surround. Based upon the analysis of 1920s creations were found a partial link of writer's early prose with Ukrainian modernism (impressionistic, urban trends) and neorealism. A. Kopylenko's early writings have features of socialist realism paradigm notwithstanding socialist realism was adopted as the main official literary method only in 1934 («the aesthetic of a labor» category).

In 1930's A. Kopylenko had to choose ideologically «correct» way. Creative style of the artist has undergone transformations: fact is that this change was gradually and bound – evidence of this was his tendency to later redaction of own writings. In the novel «The City is Rising» A. Kopylenko concerned the topic of labor, industry and role of man in the manufacturing process of the 1930s on the material his own observations of the construction Kharkov tractor plant during the «first five-year plan». An attempt to compare the plot-composite foundation of text with a standard scheme for soviet «manufacture» novel was made. A. Kopylenko elucidated not just the manufacturing process but also its background – human characters and relationships. The writer pays special attention to the problems of emancipation, «new morality», obtaining success in

life and so on. Work in the genre of «manufacture» novel became a peculiar of creative salvation for A. Kopylenko during the emergence and mass implementation of the socialist realism' mechanisms in the artistic process, and while it was a writer's experiment on the background of the rejection from neorealism' trends.

The dilogy «Very good» and «Tenth» is an example of Bildungsroman. This genre was actual in soviet society because the state power through the means of art needed to create a heroic image of the «builder of new life». There is a tendency for separation characters on «positive» and «negative». The problem of the transition to a new educational system A. Kopylenko embodies in the relationship between pioneer's asset and children who do not accept the new system. The motif of «remaking» was the central feature in Bildungsroman. In the novels «Very good» and «Tenth» negative characters of teachers gradually dismissed, they do not even get the possibility of «remaking». Collective thinking of the characters dominates over the private sphere: Soviet heroes associated to the «daughters» and «sons» of the state leaders with images of «fathers». In the first version of the dilogy personal problems such as emancipation, parental divorce, the relationship between man and woman were more profoundly comprehended. The writer depicted the features of Ukrainian educational process in 1930's taking account the pedagogy phenomenon.

In 1930–1950s in subject and poetics system of A. Kopylenko's prose became dominant ideological component of socialist realism. In the novel «Lieutenants» author's attention shifts to realities of postwar Ukrainian village. Central conflict based on the opposition of «positive» and «negative» characters. The image of Danylo constructed according to propaganda clichés of the Soviet soldier-winner who sincerely believes that the victory over Nazism gained exclusively through the Communist Party and Stalin. This is an aspect of totalitarian mythology – the substitution of powerful image of God for image «fair» father of nations' leader. Nevertheless writer revealed the specter of private problems of choice, self-fulfillment, rehabilitation of war victims, love, faith, friendship and favor.

In the novel «Earth is large» A. Kopylenko concerned the theme of the Soviet school and life of village intellectuals and the theme of professional formation of person. A structure of novel based on socialist realism mythology and correlated with the model of fairy tale: there were utopianism of plot, indoctrination characters, difficult challenges and heroic achievement of valorous character due to her communist «trustiness» comprehended. In the novels «Earth is large» and «Lieutenants» the chronotope of path and meeting are noticed: panoramic depiction permitted modeling the consistent image of idealized felicitous «kolgosp» life.

So, the investigation of A. Kopylenko's prose allows to determined that the key tendencies of socialist realism in conjunction with neorealism features remain in his writings. Ukrainian literature within socialist realism paradigm of 1920–1950's is characterized by two main specialties: the spread of «kolgosp» prose, movement to rustics or anti-urbanism and the leveling of mode of life details – a rejection from the detailed images of the everyday things.

Keywords: socialist realism, neorealism, «manufacture» novel, Bildungsroman, mythologization, artistic time, artistic space.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. 101-16.
Підписано до друку 18.01.16. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.